

Оксана Павлівна Ляц

кандидат психологічних наук, доцент,
ВСЕІ Університет «Україна»,
кафедра психології

**КОГНІТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ У РОЗВИТКУ ЇЇ
ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ**

В статті розглядаються теоретичні основи емоційного інтелекту та творчих властивостей особистості. Приділено увагу взаємозв'язку когнітивної та афективної сфер. Проаналізовано особливості когнітивного потенціалу творчої особистості у розвитку її емоційного інтелекту.

Ключові слова: емоційний інтелект, творчі якості, когнітивний творчий потенціал, афективна сфера, когнітивна сфера, особистість.

Психологічні особливості творчо обдарованої особистості постійно перебувають у полі зору дослідників, оскільки творчий потенціал нації розглядається як один з видів невичерпних природних ресурсів, раціональне використання яких є запорукою вирішення найгостріших проблем: економічних, політичних, національних, технічних тощо.

Водночас, зміни, що мають місце у житті нашого суспільства, активізують своєрідне «гоніння за інтелектом», в якому цінуються такі якості особистості, як практично-логічне мислення, компетентність, цілеспрямованість, наполегливість, і повністю блокуються, витісняються як соціально непотрібні, а часто і шкідливі, емоції та емоційні переживання. Емоційна енергія, яка накопичується особистістю та не отримує необхідної реалізації у суспільстві, починає шукати вихід і проявляється, як правило, у деструктивній поведінці, емоційних зривах, нервово-психічних розладах, соціальних страхах тощо. Проте, лише потенціал творчої особистості, а саме, її багатий емоційний світ, широка палітра емоційних переживань можуть забезпечити ту саму творчість, яка так необхідна сучасному суспільству.

Можна констатувати, що зростає науковий інтерес до явища творчості, яке пов'язане з динамізмом суспільного розвитку, прискоренням темпів технологічного прогресу, в умовах якого як проблема творчості, так і проблема обдарованості значною мірою постають у системі проблем особистості, що готова прийняти «виклик часу» і відповісти на нього, яка здатна не лише творити, але й відповідати за створене.

Серед численних досліджень проблем творчості та обдарованості варто виділити значну кількість праць, присвячених розгляду психологічних властивостей, які характеризують творчо обдаровану особистість (Т. Амабайл і М. Коллінз, Д. Б. Богоявленська, Дж. Гілфорд, В. М. Дружинін, Д. Мак-Кіннон, А. Маслоу, О. М. Матюшкін, В. О. Моляко, В. В. Рибалка, К. Роджерс, К. Тейлор, П. Торранс та ін.). Аналіз досліджень дає підстави стверджувати, що значне місце у структурі творчої особи відводиться

регулятивним процесам — емоціям і почуттям, під впливом яких формується домінуючі мотиви та потреба людини у творчості. Тому *ціллю нашої статті* є розглянути особливості емоційного інтелекту з когнітивним потенціалом творчої особистості. *Завданнями статті* є: проаналізувати взаємозв'язок між когнітивною та афективною сферами особистості та показати вплив потенціалу творчої особистості на розвиток її емоційного інтелекту.

Концепції Л. С. Виготського про зв'язок між інтелектом і афектом є основним принципом регуляції психічних процесів. О. М. Леонтьєв розглядає мислення як діяльність, що має «афективну регуляцію, яка в ній і проявляється» [7]. Згідно з діяльнісним підходом та значенневою теорією мислення, в основі діяльності лежить функціональна система інтегрованих і когнітивних процесів, завдяки якій емоції стають «розумними», а інтелектуальні процеси здобувають емоційно-образний характер, тобто стають значенневими [1].

Будучи психічним відображенням змісту явищ у формі безпосереднього упередженого переживання, емоції пронизують усі внутрішньособистісні психологічні процеси. Як підкреслював С. Рубінштейн, «мова йде не лише про те, що емоції перебувають в єдності та взаємозв'язку з інтелектом, чи мислення з емоціями, а про те, що мислення як реальний психічний процес, уже саме по собі, є єдністю інтелектуального й емоційного, а емоція — єдністю емоційного й інтелектуального» [1].

У цей час більшість психологів, що займаються вивченням інтелектуальної діяльності, визнають роль емоцій у мисленні. Більш того, висловлюється думка, що емоції не просто впливають на мислення, але і виявляються обов'язковим його компонентом (В. К. Вілюнас, 1976; П. В. Сімонов, 1975; О. К. Тихомиров, 1969; І. Л. Путляєва, 1979 і ін.). На думку більшості дослідників, людські емоції інтелектуально обумовлені [9].

А. Р. Лурія вважає, що сильні емоції здатні додати емоційного забарвлення практично всьому, що так чи інакше пов'язане із ситуацією їх виникнення, процеси пізнання тут керують лише розвитком емоційного процесу, у первинному походженні якого вирішальне значення має не саме по собі пізнання, а відповідність тому, що пізнається особистістю.

Емоції, у свою чергу, є найважливішим чинником регуляції процесів пізнання [1]. Так, емоційна забарвленість є однією з умов, що визначає мимовільну увагу та запам'ятовування, цей же фактор здатний суттєво спростити або ускладнити довільну регуляцію цих процесів; добре відомим є вплив емоцій на процеси уяви й фантазії; при невизначеному стимульному матеріалі або при вираженій інтенсивності емоції можуть спотворювати навіть процеси сприйняття. Від емоцій залежить цілий ряд характеристик мовлення, накопичуються дані про особливу роль їхнього впливу на розумові процеси.

Той факт, що різноманітні й дуже важливі прояви емоцій вивчаються, насамперед, експериментальною психологією, вкотре доводить актуальність проблеми розвитку емоційної сфери в цей час. Когнітивна наука досить довго приділяла значну увагу інформаційним моделям інтелекту

замість афективної складової мислення. Протягом тривалих років на підставі розумових і технічних здібностей оцінювали перспективи людини на успіх у житті. Теорія соціального інтелекту, яка була розроблена Є. Торндайком, Д. Гілфордом, Г. Айзенком, стала передумовою створення моделі емоційного інтелекту. Крім того, поняття «самоактуалізації», що було введено до вжитку в 50-х роках представником гуманістичної психології А. Маслоу, також породило численні дослідження потенціалу особистості, які поєднують в собі когнітивні та афективні складові.

Відповідно до приведеного вище аналізу когнітивної та афективної сфер особистості, можна припустити, що емоції також пов'язані з процесами творчості. У низці психологічних досліджень встановлено, що емоції, входячи до структури розумових процесів, виконують функцію евристик (О. К. Тихомиров), а творчі прояви завжди є активованими емоційними процесами (В. О. Моляко, Я. О. Пономарьов).

Окремі дослідники виділяють специфічні характеристики творчих осіб, певною мірою пов'язані з їх емоційною сферою (Ф. Баррон, Л. Б. Єрмолаєва-Томіна, У. В. Кала, Р. Кеттел, В. М. Козленко, К. Текекс та ін.). Водночас, достатньо суперечливими у психологічній літературі є дані досліджень психічної емоційної врівноваженості чи емоційної компетентності творчих осіб. Якщо гуманістичні психологи стверджують, що потенціал творчих особистостей характеризується емоційною і соціальною зрілістю, високою адаптивністю, емоційною стійкістю тощо (А. Маслоу, К. Роджерс), то частина дослідників приписують потенціалу креативів високий нейротизм, тривожність, емоційну нерівноваженість та погану адаптованість (Г. Айзенк, Ф. Баррон, О. Баєр, Ф. Хоровиць). Виділені окремі емоційні характеристики творчих осіб є достатньо різними, що пояснюється відсутністю спеціальних комплексних досліджень цього питання у психологічній літературі.

Таким чином, незважаючи на досить широке висвітлення у наукових публікаціях теоретичних узагальнень та результатів емпіричних досліджень особистісних характеристик творчих осіб, проблема особливостей їх емоційної сфери залишається на сьогодні недостатньо розкритою.

За останні два десятиліття було показано, що емоційний стан може впливати на процеси творчого мислення, проте дані про характер цього впливу неоднозначні. Якщо в експериментах Айзенка (Isen, 1999) успішність розв'язання творчих завдань підвищувалася під впливом позитивного настрою, то в експериментах Кауфманна і Восбург (Kaufmann & Vosburg, 1997), навпаки, показники творчості підвищували ефективність під впливом негативного настрою. У 1990-х і 2000-х роках було накопичено багато суперечливих даних про підвищення або зниження різних показників творчого мислення під впливом позитивних і негативних емоційних станів [5].

Одне з можливих пояснень суперечності даних про вплив емоцій на творчість полягає в більш диференційованому підході до опису емоційних показників. Необхідно враховувати, що емоційні стани характеризуються за допомогою декількох вимірювань, основними з яких є валентність і рівень вираження (Russell, 1989) [1]. Ці виміри можуть по-різному впливати

на творчість, тому що вони пов'язані з роботою різних когнітивних механізмів. Наприклад, можна припустити, що валентність емоційного стану повинна бути пов'язана з кількісними показниками креативності, тобто з біглістю й гнучкістю (ці показники будуть вищими при позитивних емоціях), а рівень збудження — з оригінальністю відповідей (високе збудження буде сприяти більшій оригінальності).

Існують також різні точки зору на взаємозв'язок інтелекту та творчості. От, наприклад, існує точка зору, яка говорить про те, що інтелект — це здатність особистості ефективно адаптуватися в оточуючому середовищі. В такому випадку розрізняють різні три варіанти інтелекту: академічний, соціальний та емоційний. Емоційний інтелект описує можливості людини розуміти переживання інших людей і свої власні, поводити себе адекватно в емоційних ситуаціях та вміння управляти власними емоціями.

Існують і різні точки зору в тому, що розуміється під творчістю. Як правило, під творчістю розуміють вищу форму інтелектуальної діяльності, поглиблене пізнання [1]. Творчість виникає тоді, коли людина заглиблена в пізнання та на меті ставить не лише отримання цілі, але й отримання задоволення від самого пізнання. Справжня творчість характеризується тим, що її результат ширший, ніж ціль. Вона породжується не всупереч зовнішнім вимогам і не із них, а як розкриття глибинних можливостей особистості, як внутрішньо обумовлена, і саме в цьому сенсі вона є автономною дією. Тому творчість — це властивість цілісної особистості, що відображає взаємодію її пізнавальної та емоційної сфер в їх поєднанні та неможливістю виключення однієї з них [3].

Ряд дослідників, зокрема, Г. Айзенк та Фредкінсон вважають, що позитивні емоції активують як асоціативне мислення, а також, розфокусовуючи увагу, збільшують поле для підбору фактів, що стосуються досліджуваної проблеми. З іншого боку, ряд дослідників вважають, що і негативні емоції можуть підвищити креативність. Наприклад, Арнольд Людвіг, вивчаючи діяльність 1005 видатних особистостей 20 століття знайшов слабкий але значущий зв'язок між депресіями і творчим потенціалом особистості.

Специфіка творчого процесу сприяє сталому прояву і подальшому розвитку ряду емоційних характеристик особистості творця. Для творчих людей характерна так звана «дитячість» світосприйняття, під якою розуміється комплекс психічних якостей, таких як уміння природно та безпосередньо реагувати на навколишній світ, легко захоплюватися новим, високий об'єм уяви, багатство фантазії, неослабна активність почуттів, здатність миттєво приходити в стан внутрішньої піднесеності та натхнення.

На думку Е. Торранса та Л. Холла, головною відмінною рисою творчої особистості є здатність дивуватися, що також може свідчити про її потенціал. Творчі особистості «приходять в захват, ознайомившись з новим методом вирішення проблеми, і створюють свої модифікації та нові програми, в той час як менш творчі особистості швидше спрямовані на пошук недоліків, критики, а не на виявлення додаткових можливостей. Все нове і необхідне у них викликає інтерес, в той час як у нетворчих людей — підозру і навіть ворожість» [8].

Емоції здатні стимулювати творчий процес. Справжній інсайт за жодних умов не є інтелектуальним процесом. Саме емоція «перебуває у витоках великих створінь мистецтва, літератури, науки й цивілізації в цілому. Емоція спонукує розум до нових починань, а волю — до завзятості» [6]. Як відзначає А. Бергсон, «існують емоції, що породжують думку; і винахід, хоча вони й належать до явищ інтелектуального порядку, можуть бути складовими сфери почуттів...» [2, с. 31]. Емоція, яка виступає стосовно наступних станів не як наслідок, а як причина, «може породжувати нові ідеї. Вона тоді стає «суперінтелектуальною» [9, с. 86]. Стимулом до початку розумової діяльності є своєрідне самоналаштування інтенсивності емоцій, яке може бути як мимовільним, так і довільним. Не випадково відомо безліч символічних ритуалів, магічних дій, за допомогою яких творчі особистості налаштовували себе на творчість, створюючи певний емоційний стан. Початковий етап творчості, як правило, пов'язаний з наростанням внутрішньої психічної напруги. Л. А. Китаєв-Смик виділяє три види емоційних станів, що «запускають» процес творчості. Перший проявляється як щиросердечні муки або приступи розпачу через напругу в пошуках творчих досягнень. Така стадія, як правило, необхідна для виникнення розумового осяяння, інсайтного розв'язку завдання. Другий вид передтворчості («порожнеча» у думках і почуттях) може розцінюватися як прояв стресової психічної релаксації, яка, знімаючи емоційні навантаження, готує мислення до продуктивної творчості. Третій вид передтворчості проявляється як еустресс, який піднімає емоційну напругу автора до рівня, необхідного для початку творчого процесу [2].

Психічні стани, що супроводжують творчу діяльність (натхнення, осяяння й т. п.), можуть передаватися від одного члена групи до іншого шляхом спрацьовування механізму «трансляції творчого емоційного тла». Подібна взаємна «емоційна стимуляція» позитивно впливає на активізацію творчого потенціалу учасників групи, а також на їхнє бажання мислити й діяти нестандартно.

Відомо, що інтелект щонайкраще функціонує в поєднанні з інтуїцією й почуттями. Лише незначна частина процесів прийняття розв'язків є свідомими, причому й вони перебувають під вираженим впливом афекту. Яскравим прикладом цього служить ефект емоційного обрамлення процесів прийняття розв'язків (англ. framing effect). Залежно від настрою, з яким особистість звертається до тієї або іншої проблематики, вона може прийти до різних висновків і оцінок. Емоції розглядаються як найважливіший фактор регуляції процесів пізнання: вони утворюють певний простір, усередині якого відбуваються розумові процеси, у тому числі й процеси прийняття розв'язків. Традиційно в психології вважалося, що реалістичне мислення, що має результатом правильне відображення дійсності, повинно бути вільним від емоційних процесів, яким властиво «затемнювати» і спотворювати пізнання. Подібні факти слушні для інтенсивних емоцій незалежно від їхнього знаку, однак питання про роль емоцій у пізнанні не можна зводити до окремих випадків. За певних умов емоційні переживання можуть служити не тільки інгібіторами, але й фасилітаторами розумової діяльності [4].

Негативні емоції, на відміну від позитивних, підсилюють установку на сприйняття деталей і сприяють їхньому скрупульозному аналізу, у той час як позитивні — приводять до ігнорування деталей, проте підсилюють орієнтацію на глобальність. Афект може впливати на вибір стратегії обробки інформації. Досліджено, що пильність, постійна увага до деталей зовнішнього стимулу, які викликані поганим настроєм, мають тенденцію зменшувати або взагалі скасовувати помилки в процесі суджень, таких як фундаментальна помилка атрибуції (тенденція надавати більшого значення особистісним факторам і ігнорувати ситуаційні впливи при інтерпретації поведінки людей). Коли людині необхідно швидко винести судження (наприклад, у стані гніву), вона змушена використовувати стереотипні реакції.

Гарний настрій і позитивні емоції сприяють гнучкості мислення й виробленню оригінальних ідей. Ключова функція позитивних емоцій полягає в зміцненні й формуванні когнітивних ресурсів особистості, зокрема, здатності до розвитку творчого потенціалу особистості. При цьому позитивні емоції часто призводять до схематичного, непослідовного, евристичного стилю обробки інформації. Можливо, схематичне сприйняття «єдності» між діючою особою й дією, що призводить до фундаментальної помилки атрибуції, провокується позитивним афектом і редукується негативним. У ситуації спонтанної взаємодії при використанні відкритої, конструктивної стратегії позитивний афект призводить до реалізації більш позитивної інформації й до більш упевненої, оптимістичної поведінки, у той час як негативний афект викликає негативні спогади й сприяє оборонній або ворожій поведінці [9].

Підхід до розв'язання проблем багато в чому визначається переважаючим у людини настроєм. Так, оптимісти (на відміну від песимістів) більш схильні до використання стратегій, центрованих на проблемі, частіше демонструють здатність до її позитивного переформулювання та до прийняття ситуації, якщо її неможливо змінити. Вони рідко звертаються до використання захисних механізмів заперечення та уникнення, прагнуть знайти що-небудь позитивне в неприємних ситуаціях. Песимісти, навпаки, більш схильні до заперечення та уникнення думок про проблему, можливо, навіть за допомогою нікотину та алкоголю [5].

Вплив емоційного переживання на процес розумової діяльності може бути й не настільки однозначним. Позитивний ефект емоційного процесу при підвищенні його інтенсивності може перейти у свою протилежність і привести до дезорганізації діяльності при надмірному посиленні емоційного порушення (так, середній рівень тривожності стимулює розумову активність, у той час як високий — її дезорганізує). Іноді емоція, підвищуючи активність в одному напрямку, може знижувати її, дезорганізуючи розумову діяльність, в іншому напрямку.

Зупинимось на фасилітуючій ролі емоцій у процесі розумової діяльності. Одним з перших у західній психології на мотивуючу роль емоцій вказав Р. У. Ліпер, який припустив, що емоції є первинним мотивуючим фактором, оскільки емоційні процеси дозволяють спонукати активність особис-

тості, підтримувати її та управляти нею [9]. Пряма вказівка на мотивуюче значення емоцій утримується у визначенні, запропонованому К. Ізардом: «Емоція — це те, що переживається як почуття (feeling), яке мотивує, організує й направляє сприйняття, мислення й дії» [4, с. 160].

Описуючи механізм емоційної самомотивації, В. Д. Шадріков зупиняється на взаємозв'язку емоцій і мотивації. На думку автора, у цілому має місце така «системна картина»: мотивація спонукає до діяльності; стресори, які пов'язані з досягненням мети діяльності, породжують певні емоції; емоції впливають на ретикулярну формацію, яка забезпечує активацію структур головного мозку, у тому числі когнітивні процеси. Виходячи із цього, не слід заперечувати роль емоцій як мотивуючого фактора — якщо він не є первинним, то, принаймні, вторинним.

У вітчизняній психології емоційній регуляції розумової діяльності приділяється значна увага. У дослідженнях О. К. Тихомирова і його колег показано, що інтелектуальний процес неможливий без емоційної активації [8]. Представники цієї школи вказали на існування двох феноменів, пов'язаних із взаємодією афективних і когнітивних процесів, таких як «емоційне виявлення розв'язку» і «емоційне виявлення проблеми». Виявлено, що в структурі творчої діяльності емоції можуть виконувати регулюючу та евристичну функції. Емоції служать знаходженню приблизної сфери, у якій може виявитися розв'язок завдання [1, с. 273]. Однією з найважливіших властивостей емоційного інтелекту виділяється асиміляція емоцій у мисленні — використання емоцій для підвищення ефективності мислення й діяльності, або фасилітація мислення.

Отже, на основі проведеного теоретичного дослідження можна стверджувати, що проблема когнітивного потенціалу творчих особистостей впливає як на формування емоційної сфери, зокрема, на емоційний інтелект. Привернута увага суспільства до індивідуально-типологічних особливостей актуальних та стійких емоційних переживань творчих осіб допоможе забезпечити якість максимальної продуктивності їх творчої самореалізації, дозволить виявити специфіку їх емоційних проявів у поведінці та діяльності та дасть можливість прогнозувати та враховувати типові способи їх емоційного реагування. Здійснений аналіз дозволив теоретично виділити окремі, іноді достатньо суперечливі, характеристики їх емоційної сфери, що, по-перше, свідчить про недостатню розробленість проблеми; по-друге, переконує в можливості і необхідності вивчення когнітивного потенціалу творчої особистості у розвитку її емоційного інтелекту.

Список використаних джерел

1. Изард К. Э. Психология эмоций / Перев. с англ. — СПб.: Питер, 1999. — 464 с.: ил. — (Серия «Мастера психологии»).
2. Исследование проблем психологии творчества / Под ред. Я. А. Пономарева. — М.: Наука, 1983. — 234 с.
3. Люсин Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте // Социальный интеллект. Теория, измерение, исследования / Под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. — М.: ИП РАН, 2004. — С. 29–36.

4. Малімон Л. Я. Експериментальне дослідження емоційності як стійкої інтегральної характеристики індивідуальності // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — К., 2002. — Т. 4, частина 4. — С. 157–163.
5. Малімон Л. Я. Теоретико-методологічні аспекти вивчення емоційності особистості // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Наук.-метод. ж-л Інституту педагогіки та психології професійної освіти АПН України. — К., 2002. — Вип. 4. — С. 125–132.
6. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості: Навчальний посібник. — К.: ІЗМН, 1996. — 236 с.
7. Рибалка В. В. Психологія: Підруч. / В. В. Рибалка, Ю. Л. Трофімов, П. А. Гончарук та ін. — 4-е вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — 560 с.
8. Семиченко В. А. Психічні стани. — М.: Магістр-S, 1998. — 208 с.
9. Файзуллаев А. А. Мотивационная саморегуляция личности. — Ташкент: Фан, 1987. — 136 с.

О. П. Ляц

кандидат психологических наук, доцент
ВСЕИ Университет «Украина»,
кафедра психологии

КОГНИТИВНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ В РАЗВИТИИ ЕЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Резюме

В статье рассматриваются теоретические основы эмоционального интеллекта и творческих свойств личности. Уделено внимание взаимосвязи когнитивной и аффективной сфер. Проанализированы особенности когнитивного потенциала творческой личности в развитии ее эмоционального интеллекта.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, творческие качества, когнитивный творческий потенциал, аффективная сфера, когнитивная сфера, личность.

O. Lyasch

candidate of psychological sciences, associate,
VSEI University «Ukraine»

COGNITIVE POTENTIAL OF CREATIVE INDUSTRY DEVELOPMENT OF ITS EMOTIONAL INTELLIGENCE

Summary

The theoretical basis of emotional intelligence and creative personality traits. Paying attention to the relationship of cognitive and affective domains. The features of the cognitive capacity of the creative person in the development of emotional intelligence.

Key words: emotional intelligence, artistic quality, cognitive creativity, affective, cognitive sphere, personality.